

DŽELILA BABOVIĆ

(Sarajevo)

RECEPCIJA KNJIŽEVNOESTETSKIH
VRIJEDNOSTI KUR'ANA U SAVREMENOJ
BOSANSKOHERCEGOVAČKOJ
KNJIŽEVNOJ KRITICI

Ključne riječi: recepcija, sakralni tekst, književna kritika, Kur'an.

Visoke književnoestetske vrijednosti kur'anskog teksta, izražene u jeziku i stilu *Kur'ana* u kojima se vodi računa o harmoniji, muzici i rimi, te upotreba tropa i drugih stilskih sredstava, impliciraju potrebu da recepcija kur'anskog teksta pored religijske dimenzije nužno obuhvata i njegovu književnoestetsku dimenziju. Iako je recepcija ideologijske dimenzije *Kur'ana* primarna, neupitno je da on kao knjiga konteksta zahtijeva višeslojna čitanja, što istovremeno podrazumijeva i višeslojne recepcije Teksta. Otuda i veliki broj prijevoda *Kur'ana*, čak i po nekoliko različitih prijevoda u jednom jeziku, koji su, kao prva stepenica u recepciji *Kur'ana* u sredini u kojoj se ne govori arapskim jezikom, uvijek nastojali uzeti iz njega što je moguće više a ostaviti "neprevedeno" što je moguće manje.

U prijevodu na bosanski jezik do sada je objavljeno sedam integralnih prijevoda *Kur'ana*. Hronološki, prvi je prijevod Ali Riza Karabega (Mostar, 1937.), zatim Muhameda Pandže i Džemaludina Čauševića (Sarajevo, 1937.), Besima Korkuta (Sarajevo, 1977.), Mustafe Mlive (Bugojno, 1994.), Enesa Karića (Sarajevo, 1995.), Rame Atajića (Minhen, 2001.) i Esada Durakovića (Sarajevo, 2004.). Za književnu historiju vrlo značajni i za tematske okvire ovoga rada najzanimljiviji su prijevodi Besima Korkuta, Enesa Karića i Esada Durakovića, jer su upravo zahvaljujući njima u bosanskohercegovačkoj kritici pokrenuti nezaustavljivi procesi u promjeni recepcije prijevoda *Kur'ana*, te

otvorene nove mogućnosti prevladavanja tradicionalističkog pristupa kur'anskom tekstu.

Prijevod *Kur'ana* Besima Korkuta odmah po objavljivanju ocijenjen je kao prijevod od općekulturnog značaja. Na prostorima cijele bivše Jugoslavije lingvisti, orijentalisti i historičari arapske književnosti ocijenili su ga kao prijevod s izvanrednim osjećajem za mjeru u prevođenju, s uočavanjem paralelizama i kontrasta, ekonomičnosti u izrazu, ritmiziranosti rečenice, leksike koja je mjestimice arhaična sa asocijacijama na kulturni i historijski milje *Kur'ana* te ukupnim stilskim adaptiranjem kur'anskog teksta.

Uz prvo izdanje Korkutovog prijevoda *Kur'ana* objavljen je predgovor priređivača prijevoda, Sulejmana Grozdanića, koji je iznio čitav niz utemeljenih i obrazloženih pohvala upućenih Besimu Korkutu kao prevodiocu. Korkut je, uprkos snažno izraženoj nesamjerljivosti jezičkog materijala Izvornika i prijevoda, ponudio estetski i idejno blisku interpretaciju kur'anskog teksta. Analizom složenosti kur'anskog jezika, stila i njegovih ezoteričnih značenja Grozdanić je ukazao na složenost poduhvata koji se postavlja pred svakog prevodioca *Kur'ana*. Ocjenjujući Korkutov prevodilački postupak kao "najbolje što bi se na tom polju u nas danas moglo dati", Grozdanić je istaknuo Korkutovo skoro savršeno prevođenje arapske rečenice, dosljedno izbjegavanje upotrebe stranih riječi zapadne provenijencije u prijevodu, te svođenje na potrebnu mjeru stranih riječi arapsko-islamskog porijekla.¹

Međutim, Grozdanić je također iznio i određene stavove koji nisu bili u skladu sa pozicijom i značajem koji *Kur'an* ima u islamskoj tradiciji. Naime, u predgovoru *Kur'ana*, kao i u još nekim tekstovima, jasno se može uočiti Grozdanićev stav sukladan stavu evrocentrističke orijentalistike prema kojem je *Kur'an* nesređeno i u književnom smislu neizdiferencirano književno djelo poslanika Muhammeda. Tako Grozdanić u predgovoru prijevoda *Kur'ana*, a koji je u *Odjeku* (1977.) objavio i kao samostalan rad, između ostalog kaže: "Tekst *Kur'ana* predstavlja zbirku propovijedi i govora jedne krupne historijske ličnosti koja je obilježila epohu, vizionara koji je vidio unaprijed više i dalje od drugih..."²

Ni u kom slučaju Grozdaniću se nije moglo osporiti pravo na vlastito mišljenje, ali izdavač i urednik Korkutovog prijevoda *Kur'ana* morali su uzeti u obzir činjenicu da u najmanju ruku nije prikladno objaviti tekst s takvim sadržajem uz sam prijevod. Neki dijelovi Grozdanićevog

¹ Sulejman Grozdanić, "Značajan poduhvat – uz Korkutov prevod *Kur'ana* sa arapskog", *Odjek*, br. 17, Sarajevo, 1977, str. 11. Isto u: *Kur'an*, preveo Besim Korkut, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 1977, str. 707-715.

² *Ibid.*, str. 708.

teksta svojim su porukama povrijedili osjećaje muslimana u Bosni i Hercegovini, za koje je objavljivanje prijevoda *Kur'ana* na materijem jeziku od nemjerljivog značaja. Usljed negativnih reakcija koje je izazvao, Grozdanićev predgovor isključen je iz svih narednih izdanja Korkutovog prijevoda.

Sve do objavljivanja prijevoda *Kur'ana* Enesa Karića i Esada Durakovića u Bosni i Hercegovini uglavnom je prevladavalo mišljenje da izučavanje kur'anskog teksta podrazumijeva isključivo teološka tumačenja i njegove temeljne poruke namijenjene vjernicima, te je i recepcija bila svedena uglavnom na ideologijsku dimenziju *Kur'ana*. Međutim, iako *Kur'an* svu svoju argumentaciju stavlja u funkciju prenošenja Istine, snaga izraza i argumenata objavljena je u sadržaju koji karakteriziraju visoke književnoestetske vrijednosti, koje su očigledne u toj mjeri da naprosto upozoravaju na sebe te pozivaju na smisleno obrazlaganje.³

Enes Karić je, uspostavljajući jedan oblik sintetskog odnosa između teoloških, pravnih, jezičkih i sufijskih tumačenja kur'anskog teksta, stavio sva druga tumačenja u službu teoloških, ali bez ikakvog potcjenjivanja njihovog značaja za dalje i šire proučavanje *Kur'ana*. Kada je riječ o odnosu jezičkog i teološkog tumačenja *Kur'ana*, Karić je naglasio da se radi o djelu koje nije organizirano hronološki, ne podliježe logici vremena, ne sadrži niti jedan datum, nema glavnog junaka i većina teksta saopćena je općenito, tako da jezička tumačenja *Kur'ana* nisu sasvim odvojena od teoloških već im na poseban način služe.⁴

U pogovoru svome prijevodu *Kur'ana* Esad Duraković je istaknuo ličnu želju i trud da u prijevod *Kur'ana* na bosanski jezik “unese što je moguće više discipliniranih a zvonkih rima Izvornika i razdraganost njegovih refrena, te da u granicama mogućnosti istraje na optimalnom prenošenju stilogenosti Izvornika”.⁵

Karićeva i Durakovićeva interpretacija kur'anskog teksta na bosanski jezik, u svjetlu savremenog doba i historijskih tokova, bila je nova za bosanskohercegovačku sredinu, te su njihovi prijevodi utjecali na promjenu horizonta očekivanja recipijenata kur'anskog teksta i potakli su reakciju književno-kritičke svijesti koja se očitovala nizom kvalitetnih tekstova o književnoj valorizaciji *Kur'ana*, a koji su do tada u

³ Berin Bajrić, “Problem čitanja sakralnog teksta – primjer *Kur'ana* svete knjige muslimana”, *Odjek*, br. 3, Sarajevo, jesen 2009, str. 101-106.

⁴ Enes Karić, “Kur'anski univerzum”, u: *Kur'an s prijevodom na bosanski jezik*, preveo Enes Karić, Bosanska knjiga, Sarajevo, 1995, str. 1231-1269.

⁵ Esad Duraković, “Zapis prevodioca”, u: *Kur'an s prijevodom na bosanski jezik*, preveo Esad Duraković, Svjetlost, Sarajevo, 2004, str. 644-648.

Bosni i Hercegovini bili sporadični.⁶ Istina, i ovo “savremeno buđenje” kritičke svijesti u nesrazmjeru je s velikim značajem koji *Kur'an* ima u islamskoj tradiciji i književnosti, te sa velikom produkcijom djela posvećenih kur'anskom tekstu koja nastaju u svjetskim okvirima.

Neposredno nakon izlaska iz štampe Karićevog prijevoda *Kur'ana*, u *Odjeku* (1995.) objavljeno je nekoliko osvrtu te kratak tekst samog prevodioca u kome je skrenuo pažnju na okolnosti pod kojima je prijevod nastao. Urednik prijevoda, Alija Isaković, naglasio je da se u ovom slučaju radi o prijevodu koji u sebi nosi jedinstvo proze i poezije, koji je transparentan, jasan i shvatljiv, što je prevodilac postigao upotrebljavajući mnogobrojne komentatorske bilješke preuzete iz različitih komentara *Kur'ana*. U zaključku svog obraćanja Isaković kaže: “Karićev prijevod je, čini mi se namjerno, pokazao da se *Kur'anu* može prići uvijek iznova, možda čak mora prići uvijek iznova u svakom vremenu.”⁷

Džemaludin Latić je Karićev prijevod *Kur'ana* nazvao “prijevodom jedne generacije”, s obzirom na to da se radi o prijevodu koji označava prijelaz u novu fazu prevođenja *Kur'ana* u Bosni i Hercegovini. Osoben stilski efekt svoga prijevoda Karić je postigao izbjegavanjem redukcije i naglašenim ostvarivanjem konativne i pripovjedačke funkcije jezika. Latić navodi da za razliku od Korkutovog prijevoda čije su rečenice referencijalne, s utvrđenim rasporedom riječi, Karić “unosio dijalektalnu sintaksu i stilski semantizira pauzu (u posljednjem ajetu); njegov futur je negramatički neobični oblik kojeg je odredio dativni skraćeni oblik zamjenice *oni*”.⁸

Tvrtko Kulenović je, ostvarujući intertekstualni dijalog s Karićevim prijevodom i komentarom *Kur'ana*, u svom eseju “Glasovi Svete Knjige” iz perspektive književnika i umjetnika pokušao “kazati nešto o ovoj svetoj materiji”.⁹ On je na dijahronijskoj razini predstavio odnos *Kur'ana* kao Božijeg govora i Biblije kao Svetog pisma, iz čega su proizašli i drugačiji odnosi prema svijetu koji nas okružuje, od vode i simbolike koju ona nosi u islamskoj i kršćanskoj tradiciji, arhitekture i poimanja prirode, do misticizma i filozofije.

⁶ U korpusu kojim sam se služila prilikom izrade ovog rada naišla sam samo na rad Hasana Kalešija, “Kur'an – remek delo arapske književnosti”, *Izraz*, br. 2, Sarajevo, 1967, str. 183-203, u kojem je autor predstavio sadržaj i izvore *Kur'ana*, odnos *Kur'ana* prema hrišćanskoj i jevrejskoj religiji, recenzije i jezik, te podjelu i stil *Kur'ana*.

⁷ Enes Karić, “Riječ prevodioca”; Alija Isaković, “Riječ urednika”, *Odjek*, br. 4, Sarajevo, jesen 1995, str. 19.

⁸ Džemaludin Latić, “Prevođenje ‘Najljepšeg govora’”, *Život*, br. 1-2, Sarajevo, 1995, str. 97.

⁹ Tvrtko Kulenović, “Glasovi Svete Knjige”, *Odjek*, br. 4, Sarajevo, jesen 1995, str. 20.

Objavljivanje Durakovićevog prijevoda *Kur'ana* Hilmo Neimarlija je okarakterizirao ne samo kao značajan događaj na našim jezičkim prostorima već kao otvaranje događaja, uključivanje u događanje vjere, svijesti i kulture. On je, također, Karićev i Durakovićev prijevod *Kur'ana* označio kao prijevode s punom prevodilačkom sviješću, što ih temeljno određuje i istovremeno razlikuje od ranijih prijevoda.¹⁰

Kada je riječ o Durakovićevom prijevodu *Kur'ana*, Marina Katnić-Bakaršić navodi da se u ovom slučaju radi o kvalitativnom skoku na planu jezika i stila, jer prevodilac prvi put u historiji prevođenja *Kur'ana* na bosanski jezik pokušava sačuvati osobine originala koje su uglavnom smatrane neprevodivim. Prije svega to su estetska i poetska vrijednost *Kur'ana*, a u skladu s tim i retoričko-stilska sredstva koja imaju snažno izraženu argumentativno-persuasivnu funkciju.¹¹

U radu "Retorički efekti kumulativnosti figura u kur'anskom tekstu" Katnić-Bakaršić je stilskom analizom poglavlja *al-Ġāšiya* (*Stradanje*), u prijevodu Esada Durakovića, pokazala koji se stilski efekti u *Kur'anu* realiziraju upotrebom određenih figura. Iako se radi o kraćem poglavlju, ono se pokazuje izuzetno stilogenim, te je, zahvaljujući Durakovićevom prijevodu, moguće uočiti simultano postojanje rime, specifičnog ritma, asonance, inverzije, anafore, kontrasta, retoričkog pitanja, komutacije lica i metafore.¹² Katnić-Bakaršić ističe da skoro svaki dio teksta *Kur'ana* nosi izuzetan stilski potencijal, a prenošenje "stilskih postupaka i estetskih vrijednosti originala" na bosanski jezik omogućava različite stilske interpretacije Teksta i onima koji ne poznaju arapski jezik.¹³

Hasnija Muratagić-Tuna je Durakovićev prijevod nazvala "autentičnom jezičkom umjetninom", istaknuvši prije svega značaj koji je prevodilac dao estetskoj informaciji stavljajući estetsku dimenziju u prvi plan. Na taj način je pokazao da se i u sintezi domaćeg i stranog mogu pratiti novi prodori u bogaćenju jezičkog izraza uopće, čime se daje značajan doprinos razvoju maternjeg jezika. Muratagić-Tuna ukazala je i na snažno izraženu odgovornost prevodioca prema recipijentima svoga prijevoda, jer se prevodilac u ovom slučaju ne javlja samo kao pasivni pretvarač jednog koda u drugi, nego kao odlučujući

¹⁰ Hilmo Neimarlija, "Prijevod sa punom prevodilačkom sviješću", *Novi Muallim*, br. 21, Sarajevo, 2005, str. 81.

¹¹ Marina Katnić-Bakaršić, "Nad stranicama prijevoda *Kur'ana* Esada Durakovića", *Dijalog*, br. 3, Sarajevo, 2004, str. 199-203.

¹² Marina Katnić-Bakaršić, "Retorički efekti kumulativnosti figura u kur'anskom tekstu", *Ostrvo*, br.2, Tuzla, decembar 2004, str. 5.

¹³ *Ibid.*, str. 10.

faktor koji posreduje između izvornog teksta i recipijenta u jeziku cilju.¹⁴

Sasvim očekivano, “osavremenjen” pristup razumijevanju kur’anskog teksta nailazio je na svojevrsan otpor u pojedinim krugovima, što je prozročilo i određene polemike.

I sam svjestan reakcija koje bi mogao izazvati njegov prijevod *Kur’ana*, Esad Duraković je u intervjuu objavljenom u *Preporodu* (2004.) neposredno pred izlazak iz štampe prijevoda ukazao na činjenicu da u bosanskohercegovačkoj tradiciji postoji određeni strah od prenošenja književnoestetskih vrijednosti *Kur’ana*, zbog toga što su orijentalisti u većini slučajeva, čak i ako bi afirmirali te vrijednosti, tvrdili da je to djelo poslanika Muhammeda. Duraković se od takvog stava oštro ogradio, potcrtavši da iako *Kur’an* kao djelo, kao struktura, ostaje nepromjenjiv, on je u isto vrijeme jedna otvorena, eliptična, polivalentna i sveltremena struktura, što podrazumijeva da se u različitim vremenima drugačije tumači, razumijeva, pa prema tome i drugačije prevodi.¹⁵

Kritiku Durakovićevog pristupa kur’anskom tekstu i njegove prevodilačke metodologije iznio je Jusuf Ramić. Analizom Durakovićevog prijevoda *Kur’ana* Ramić je nastojao utvrditi u kojoj je mjeri prevodilac zahvatio književnoestetski sloj *Kur’ana*. Osnovne Ramićeve zamjerke bile su da je Duraković vrlo malo ili nimalo vodio računa o stilskoj organizaciji rečenice, prevođenju metafore, prenošenju karakteristične kur’anske upotrebe množine u značenju jednine i obratno, te prevođenju arapsko-islamskih termina koji su u bosanskom jeziku prihvaćeni u svom izvornom obliku. Pored toga, Duraković je na nekim mjestima u prijevodu *Kur’ana* unosio dijelove teksta koji se ne nalaze u Izvorniku, dok je na drugim mjestima ispuštao pojedine riječi ili dijelove kur’anskih ajeta, što za Ramića predstavlja krivotvorenje sadržaja *Kur’ana*.¹⁶

U odgovoru na Ramićevu kritiku Duraković je skrenuo pažnju na razliku između prijevoda i interpretacije teksta, istaknuvši pri tome da je nemoguće sintaksu arapske rečenice prenositi na strani jezik onakvom kakva je ona u arapskom tekstu. Ramićevo mišljenje po kome se Izvornikovi plurali trebaju prevoditi singularom i obratno, Duraković

¹⁴ Hasnija Muratagić-Tuna, “Novi prijevod *Kur’ana*”, *Znakovi vremena*, br. 25, Sarajevo, 2004, str. 206-212.

¹⁵ Esad Duraković, “Za prijevod *Kur’ana* nisu nužni teolozi”, *Preporod*, br. 21/791, Sarajevo, 2004, str. 28.

¹⁶ Jusuf Ramić, “Prijevod *Kur’ana* od Esada Durakovića”, *Preporod*, br. 22/792, Sarajevo, 2004, str. 27.

je izjednačio s nasiljem nad tekstem jer “božanska upotreba pluralnih i singularnih zamjenica za Sebe, upotreba jednog lica ili broja umjesto drugog, upravo je sjajna stilska odlika Izvornika, pa se ti stilemi mogu samo tumačiti ali nipošto prevoditi jer bi se tako ukinule figure kao što je retorička deiksa, komutacija lica i slično”.¹⁷

Interesantno je da je Ramić zamjerke poput “pogrešne” upotrebe jednine, odnosno množine u prevođenju, kao i prevođenje pojedinih riječi koje je spotaknuo Durakovićevom prijevodu *Kur'ana* naveo i za Karićev prijevod. Iako je Ramić u prikazu Karićevog prijevoda napomenuo da je prevođenje uistinu težak i složen posao s obzirom na to da je ponekad nemoguće naći odgovarajuću riječ na stranom jeziku koja bi odgovarala onoj na arapskom jeziku, on se vrlo kratko osvrnuo na “dobre strane ovog prijevoda”, dok je ostatak teksta ponekad i do najsitnijih detalja upućen na “ozbiljne propuste koje je Enes Karić napravio”.¹⁸

Neke od temeljnih odlika arapske stilistike karakteristične za *Kur'an* Ramić je iznio u djelu *Arapska stilistika u svjetlu Kur'ana i hadisa Allahova poslanika*.¹⁹ Prvo poglavlje ove knjige posvećeno je gramatičkoj i stilističkoj analizi rečenice u *Kur'anu*, drugo poređenjima u *Kur'anu* i hadisu Allahova Poslanika, dok treće poglavlje govori o ostalim stilskim sredstvima prisutnim u *Kur'anu*. Treba reći da je Ramić u ovoj knjizi citatnošću ukazao na neke od najznačajnijih autora i djela iz oblasti arapske stilistike, ali i stilistike općenito, objavljenim u Bosni i Hercegovini, kao što su Teufik Muftić (*Klasična arapska stilistika*, 1995.), Sulejman Grozdanić (*Stara arapska poezija*, 1971.), Esad Duraković (*Arapska stilistika u Bosni: Ahmed sin Hasanov Bošnjak o metafori*, 2000.), Džemaludin Latić (*Stil Kur'anskog izraza*, 2001.) te Marina Katnić-Bakaršić (*Stilistika*, 2001.).

Svakako da niti jedan prijevod, ma koliko dobar bio, ne može prenijeti sve književnoestetske, stilske i poetičke vrijednosti koje *Kur'an* nosi u sebi. Istovremeno, svaki prijevod *Kur'ana* je i neumitna redukcija njegovih značenja, unaprijed osuđena da bude lišena dobrog dijela njegovih estetskih vrijednosti. Na neke od poteškoća s kojima se susreću prevodioci *Kur'ana* i koje ga čine neprevodivim u doslovnom smislu ukazao je Muhamad Asad u radu “Problem prevođenja *Kur'ana*” objavljenom u *Islamskoj misli* (1984.). Kao najveće probleme prilikom

¹⁷ Esad Duraković, “Ramićeva nekompetentna kritika”, *Preporod*, br. 1/795, Sarajevo, 2005, str. 23.

¹⁸ Jusuf Ramić, “Kur'an sa prijevodom na bosanski jezik”, *POF* 44-45/1994-95, Sarajevo, 1996, str. 453-457.

¹⁹ Jusuf Ramić, *Arapska stilistika u svjetlu Kur'ana i hadisa Allahova poslanika*, Fakultet islamskih nauka, Sarajevo, 2004.

prevođenja, Asad je naveo položaj pojedinih riječi u rečenici, ritam i zvuk kur'anskih fraza i njihovu sintaksičku konstrukciju, način na koji se metafora neosjetno prelijeva u pragmatičnu tvrdnju te upotrebu akustičkog akcenta koji nije samo u službi retorike, nego je i sredstvo kojim se aludira na neizrečene ali jasno prisutne ideje.²⁰

Pitanjima prevođenja i recepcije *Kur'ana* kod evropskih čitalaca bavio se Džemaludin Latić u radu "Prevođenje Najljepšeg govora" objavljenom u *Životu* (1995.). Latić navodi da su prepreke koje se javljaju u recepciji kur'anskog teksta proistekle iz evropskog književnog iskustva, koje je uglavnom vezano za recepciju književnih djela što evociraju, dugo opisuju i imaju pripovjedačku nit, dok su kazivanja u *Kur'anu* naoko rasuta i u njima se stalno aludira na mikro i makro svjetove, na historijske i apokaliptične događaje. S druge strane, književnost islamskog svijeta uzela je *Kur'an* za svoj obrazac što se može vidjeti kroz labavu kompoziciju književnih djela nastalih u tom svijetu, podražavanju kur'anske ritmizirane rečenice, poetici arabeske, kao i preuzimanju leksike i citata iz *Kur'ana*.²¹

Džemaludin Latić je autor knjige *Stil kur'anskoga izraza*, jednog od prvih djela na bosanskom jeziku posvećenog stilistici *Kur'ana* u kojem se bavi stilskom analizom i poetikom određenih poglavlja. Latić je na zanimljiv način izdigao dijalog s kur'anskim tekstom na sferu intertekstualnog dijaloga sa savremenim ali i prošlim tumačima *Kur'ana*. Na taj način je otvorio mogućnosti za nove pristupe u analizi kur'anskog teksta, poput fonostilističkog, morfostilističkog i sintaksostilističkog. Iako sam Latić navodi da zaključci do kojih je došao nisu urodili nekim originalnim i nepoznatim teorijama, jer je tokom istraživanja uglavnom dolazio do otkrića da je svaku njegovu pretpostavku već ranije otkrio neki islamski tumač kur'anskog teksta, značaj ove studije za bosansko-hercegovačku sredinu ogleda se u tome što ona predstavlja pionirski korak u ovoj oblasti na bosanskom jeziku.²²

Enes Karić je u knjizi *Kako tumačiti Kur'an: uvod u komentatorske teorije klasičnog perioda* ukazao na glavne probleme tumačenja *Kur'ana*, povukavši paralelu između evropske teorije recepcije, tekstualnih tumačenja i hermeneutike *Kur'ana* s jedne, i islamskih tumačenja, s druge strane. U tom kontekstu ističe se poglavlje "Klasična i savremena hermeneutika *Kur'ana* u svjetlu novih teorija recepcije",

²⁰ Muhamed Asad, "Problem prevođenja *Kur'ana*", s engleskog Sabina Berberović, *Islamska misao*, br. 63, Sarajevo, 1984, str. 40-46.

²¹ Džemaludin Latić, "Prevođenje 'Najljepšeg govora'", *Život*, br. 1-2, Sarajevo, 1995, str. 82-97.

²² Džemaludin Latić, *Stil kur'anskoga izraza*, El-Kalem, Sarajevo, 2001.

gdje je Karić iznio neke od savremenih pristupa kur'anskom tekstu, poput književne analize teksta, pristupa na tragu teorija o jeziku, mitologije, naporedne analize semantičkih polja i tako dalje. S obzirom na to da *Kur'an* ne primorava čitaoca na neko određeno čitanje, jer izmiješanost i složenost kur'anskog *ductusa* to ne dopušta, i recepcija *Kur'ana* uvijek je drugačija a savremena proučavanja intencionalnosti kur'anskog teksta pomažu u prepoznavanja tokova današnje hermeneutike *Kur'ana*.²³

Treba istaknuti i Karićev rad "Pjesništvo komentara Kur'ana" (*Takvim*, 1999.) u kojem ukazuje na snažnu moć poezije koja zauzima glavno mjesto u komentarima *Kur'ana*. Naveo je neke od komentatora *Kur'ana* koji poeziji daju širok prostor afirmirajući znamenja o Božijem jedinstvu među kojima je i 'Abū al-Razzāk al-Qašānī koji u svom komentaru *Kur'ana* navodi stihove Ibn 'Arabija. Također se vrlo često u komentarima *Kur'ana* može naići na poeziju 'Umara Ḥayyāma, a Ibn Kaṭīr, jedan od najpoznatijih komentatora *Kur'ana*, poznat je po tome što prilikom komentiranja *Kur'ana* upotrebljava stihove bogate didaktičkim sadržajem.²⁴

Karić je objavio i knjigu *Semantika Kur'ana* u kojoj su sadržani selektirani tekstovi o jeziku *Kur'ana* sa stanovišta lingvistike kakvu je utemeljio Ferdinand de Saussure, Wilhelm von Humboldt i drugi lingvisti i filozofi lingvističko-analitičke filozofije. Zahvaljujući odabiru odgovarajućih tekstova Karić je ponudio opći prikaz savremenih strukturalističkih studija o *Kur'anu* kao svetom tekstu, ali i studija o kur'anskoj riječi, govoru i jeziku.²⁵

Može se primijetiti da je u savremenom dobu odnos *Kur'ana* i bosanskohercegovačkih recipijenata izdignut na dijahronijsku ravan ostvarivanjem susreta i uključivanjem *Kur'ana* kao djela iz "prošlosti" u sistem savremenih književnih vrijednosti i tokova. Pri tome su se razvili raznovrsni modeli analize kur'anskog teksta koji polaze od stilističkih i lingvističkih pretpostavki teksta, pa do njegovih kulturnohistorijskih i historijskih okvira. U tom smislu od neprocjenjivog značaja za orijentalističke i komparativne studije jesu radovi Esada Durakovića koji predstavljaju svojevrsnu prolegomenu njegovom prevodilačkom postupku prijevoda *Kur'ana*, a objavljivani su sukcesivno u *Takvimu*, godišnjaku Rijaseta Islamske zajednice u BiH.

²³ Enes Karić, *Kako tumačiti Kur'an: uvod u komentatorske teorije klasičnog perioda*, Tugra, Sarajevo, 2005, str. 239-268.

²⁴ Enes Karić, "Pjesništvo komentara Kur'ana", *Takvim za 1999. godinu*, Sarajevo, 1999, str. 33-45.

²⁵ Enes Karić, *Semantika Kur'ana*, Bemust, Sarajevo, 1999.

Iako se primarno radi o lingvostilističkim studijama, može se zamijetiti zajednička nit svih Durakovićevih radova, a to je nadasve izražen pijetet autora prema *Kur'anu* i njegovim recipijentima. Duraković u svim svojim radovima, direktno ili indirektno, naglašava da je dužnost svakog prevodioca čitaocima prijevoda prenijeti segment forme *Kur'ana*, s obzirom na to da je upravo formi posvećena velika pažnja u samom Izvorniku. Među prijevodima na bosanskom jeziku, Duraković ističe Karićev prijevod *Kur'ana* u kojem je preneseno dosta Izvornikovog ritma, ali smatra da je kao i kod drugih prevodilaca rima ostala izvan sfere Karićevog interesovanja.²⁶

Određene jezičke nedostatke u prijevodima Besima Korkuta, Mustafe Mlive i Enesa Karića, Duraković je analizirao u radu "O nekim značajnim prevodilačkim pogreškama". Tako, naprimjer, kod sve trojice prevodilaca već u prijevodu prve, invokacijske rečenice u *Kur'anu* (*bismilla*) Duraković ukazuje na različite interpretacije teksta. Božiji pridjev *al-Raḥmān* u Mlavinom i Korkutovom prijevodu nosi značenje *Milostivi*, premda je u arapskom jeziku značenje ovog pridjeva znatno intenzivnije, tako da dolazi do približavanja imeničkom statusu. Semantička vrijednost ovog pridjeva je u tome što označava sveopćost, odnosno milost prema svemu stvorenom, što se ne može vidjeti iz spomenutih prijevoda. Duraković smatra da je u duhu tečnog i homogenog Izvornika puno bliže pisati imenicu i njen pridjev bez odvajanja zarezmom, te je nepotrebno pridjeve pisati veliki slovom, jer se javljaju kao atributivni pridjevi imenice Allah. Kao najbliži Izvorniku, Duraković predlaže slijedeći prijevod: *U ime Allaha svemilosnoga i samilosnog*.²⁷

Stilske odlike kur'anskog teksta Duraković je detaljnije proučavao kroz poglavlja *al-Fātiḥa* i *al-Raḥmān*. Tako je u radu "Prilog stilističkoj analizi El-Fatihe" ukazao na implicirani odnos kur'anskog stila prema zatečenoj književnoj tradiciji kod Arapa, naglašavajući univerzalnost i polivalentnost kur'anskog teksta, a na temelju vlastitog iskustva o književnim vrijednostima kur'anskog stila uopće. Na kraju rada Duraković je ponudio vlastiti prijevod poglavlja *al-Fātiḥa*.²⁸

Kada je riječ o poglavlju *al-Raḥmān*, Duraković naglašava da je to najljepše poglavlje u *Kur'anu* u smislu začudnosti koja kao njegova

²⁶ Istina, Korkut je rimovao nekoliko ajeta u najkraćim poglavljima na kraju *Kur'ana*, ali se ni kod njega ne može govoriti o sračunatom ili kontinuiranom prevodilačkom postupku.

²⁷ Esad Duraković, "O nekim značajnim prevodilačkim pogreškama", *Takvim za 1997. godinu*, Sarajevo, 1997, str. 33-42.

²⁸ Esad Duraković, "Prilog stilističkoj analizi El-Fatihe", *Takvim za 1998. godinu*, Sarajevo, 1998, str. 43-53.

temeljna estetska vrijednost izvanredno kongruira sa značenjem, čineći jedinstvenu, istinski snažnu ekspresiju. U radu "Stilske vrednote poglavlja *Al-Rahman*" on ističe snažno izraženu argumentativnu funkciju kur'anskog stila u ovom poglavlju, čime je jasno potertana razlika između *Kur'ana* i književnoumjetničkih djela koja u principu nemaju argumentativnu već estetsku funkciju. Upravo tu argumentativnu funkciju Duraković navodi i kao jednu od temeljnih razlika između *Kur'ana* i prijeislamske književnosti.²⁹

Inače, Duraković u razumijevanju *Kur'ana* kao isključivo književnog ili neknjiževnog teksta zaobilazi svaki oblik isključivosti, te u radu "Ogled o Časnome" naglašava da se ni u kom slučaju ne može reći da je to umjetničko djelo, premda *Kur'an* vlastitim stilom i strukturom afirmira književne vrijednosti i nadgrađuje zatečenu tradiciju. S druge strane, osuđujući pjesništvo u okvirima šireg konteksta i u njegovom "ideološkom sloju", a ne pjesništvo u ravni specifičnih i izvanrednih zbivanja u jeziku i stilu, *Kur'an* je uspostavio intenzivan odnos i dijalog s arapskom književnom tradicijom.³⁰

Sa stilističkim studijama kur'anskog teksta Duraković dalje nastavlja kroz analizu stilskog potencijala elativa, ukazujući na specifičnost arapskog elativa u odnosu na elativ u bosanskom jeziku i fokusirajući se na stilogenost arapskog elativa u *Kur'anu*, koji se često koristi u značenju superlativa, a distanciranje eshatološkog od ovosvjetskog vrši se elativnim a ne standardnim superlativnim likom. Uobičajena komparacija, genitivna ili atributivna, počiva na relacijama i gradiranju, te upotreba elativa isključuje bilo kakvu mogućnost dolaska u neke relacije gradiranja s Bogom.³¹

Da bi iskazao karakterističnu superlativnu komparaciju u kojoj se pojavljuju i drugi "posjednici svojstva" u odnosu na koje izgleda da se Bog komparira, Duraković u radu "Stilsko stasanje superlativa u *Kur'anu*" analizira sintagmu *'arḥam al-rāḥimīn*. Nudeći samo uvjetno prijevod ove sintagme kao *najmilostivniji*, nastoji pokazati prijevodnu nemoć da se izrazi cijelo smisaono bogatstvo i stilogenost izvorne sintagme.³²

U radu "Božanska upotreba ličnih zamjenica u *Kur'anu*" Duraković je komparirao funkcije ličnih zamjenica u *Kur'anu* i njihove različite

²⁹ Esad Duraković, "Stilske vrednote poglavlja *Al-Rahman*", *Takvim za 2001. godinu*, Sarajevo, 2001, str. 11-25.

³⁰ Esad Duraković, "Ogled o Časnome", *Takvim za 1999. godinu*, Sarajevo, 1999, str. 9-22.

³¹ Esad Duraković, "Stilski potencijali elativa u *Kur'anu*", *Takvim za 2002. godinu*, Sarajevo, 2002, str. 73-90.

³² Esad Duraković, "Stilsko stasanje superlativa u *Kur'anu*", *Takvim za 2003. godinu*, Sarajevo, 2003, str. 31-43.

upotrebe u zapadnom i orijentalno-islamskom okruženju istaknuvši da *Kur'an* obiluje smjenom zamjenica i njihovom imenicom, čime postiže efekt začudnosti recipijenta i oneobičenja teksta. Različita i naizmjenična upotreba zamjenica *Ja*, *Mi* i *On* proizvodi svojevrsnu emfaznu, koja s jedne strane snažno obogaćuje stilogenost sakralnog teksta, a s druge strane svjedoči o čovjekovoj ništavnosti i važnosti u odnosu na Boga.³³

U "Ogledu o metafori Džennet" Duraković na jedan nov način uvodi književna sredstva u tumačenje *Kur'ana*. Nakon što je predočio moguća filološka značenja riječi *džennet* (*ġannat*) u arapskom jeziku, on je najčešću upotrebu ove riječi u značenju *vrt* ili *bašča* prenio na eshatološku razinu, naglašavajući da *džennet* u *Kur'anu* ne znači doslovno vrt, "već je to efektno književno sredstvo upotrijebljeno da bi se zbir tih zadovoljstava/nagrada najuspješnije predstavio. Drugim riječima, kur'anske eshatološke metafore – ovdje je to *Džennet* – predstavljaju svjesno odustajanje da se jezikom znanosti ili nekakvim najvišim racionalnim razlaganjem predstavi nešto što je potpuno nepoznato svim našim iskustvima i čulima".³⁴

Durakovićevo ispisivanje stilističke interpretacije *Kur'ana* okrunjeno je objavljivanjem njegovih knjiga *Orijentologija – univerzum sakralnoga teksta*³⁵ i *Stil kao argument – nad tekstom Kur'ana*.³⁶

Orijentologija – univerzum sakralnoga teksta u sebi nosi tumačenja imanentnih poetičkih postulata na jednoj i pjesništva na drugoj strani, te tumačenja njihovih odnosa. Različite pristupe kur'anskom tekstu Duraković je kanalisao u jedinstven pristup, naglašavajući da se ne može govoriti o potpunom odbacivanju pjesništva, već je riječ o naročitoj vrsti prevladavanja poetske tradicije. Neosporan utjecaj *Kur'ana* na arapsku tradiciju, lirsku poeziju i razvitak filologije Duraković je dokazao znanstvenim metodom i potkrijepio stavovima uglednih arapskih filologa, proširujući na taj način vidike ka sveobuhvatnoj spoznaji različitih dimenzija *Kur'ana*.

U djelu *Stil kao argument – nad tekstom Kur'ana*, između ostalog, sadržani su Durakovićeви radovi objavljeni u *Takvimu*. Oni zajedno sa ostalim tekstovima u ovoj knjizi stvaraju kompaktnu cjelinu kojom autor nastoji prevladati tradicionalističke metode u pristupu i otvoriti nove horizonte u stilističkom istraživanju Teksta koji dominira cijelim jednim kulturno-civilizacijskim krugom. Pri tome, Duraković ne samo

³³ Esad Duraković, "Božanska upotreba ličnih zamjenica u Kur'anu", *Takvim za 2004. godinu*, Sarajevo, 2004, str. 83-96.

³⁴ Esad Duraković, "Ogled o metafori džennet", *Izraz*, br. 6, Sarajevo, 1999, str. 98.

³⁵ Esad Duraković, *Orijentologija – univerzum sakralnoga teksta*, Tugra, Sarajevo, 2007.

³⁶ Esad Duraković, *Stil kao argument – nad tekstom Kur'ana*, Tugra, Sarajevo, 2009.

da identificira određena stilistička pitanja i probleme koji se javljaju prilikom prevođenja kur'anskog teksta već se bavi njihovom analizom te nudi konkretna, s aspekta stilistike vrlo kvalitetna rješenja, otvarajući pri tome mogućnosti za nova istraživanja i saznanja.

Zajedno s Lutvom Kurićem, Duraković je objavio knjigu *Kur'an – stilsko i matematičko čudo*, u kojoj tumače konsonantske skupove s početka dvadeset i devet kur'anskih poglavlja, koristeći pri tome jezik matematike. Duraković je uradio poetičku i stilističku interpretaciju kur'anskog teksta, a Kurić matematičku obradu konsonantskih skupova. Govoreći o odnosu književne i matematičke poetike, koje su na prvi pogled suprotstavljene, autori dokazuju da “ove dvije poetike ostavljaju mogućnost naprednosti time što s različitih polova dograđuju težnju Teksta da afirmira vlastitu izuzetnu uređenost kao i uređenost svijeta koji predstavlja”.³⁷

Među nedovoljno istraženim i zapostavljenim modalitetima kur'anskog teksta je literarnost i stvaralačka recepcija. Iako se utjecaj *Kur'ana* jasno odražava u djelima nekih bosanskohercegovačkih pisaca kao što su Meša Selimović, Dževad Karahasan, Ćamil Sijarić i drugi, objavljeno je vrlo malo relevantnih kritičkih radova koji se bave ovom problematikom i njenom detaljnijom analizom.

Rizah Durumbašić u radu “*Kur'an kao literarna inspiracija*” (*Takvim*, 1974.) u kratkim crtama predstavio je temeljnu podlogu na kojoj se u Bosni i Hercegovini razvila duhovna nadgradnja koju kur'anska misao u svom kontekstu obuhvata. Durumbašić se osvrnuo na Mešu Selimovića koji je eksplicite koristio kur'anski tekst kao moto pojedinih poglavlja romana i autentičnim umjetničkim transponiranjem preporučio čitav jedan svijet ljudskih sudbina u roman *Derviš i smrt*. Također su i u konstituciji svojevrsnog oblika metafizičkog mišljenja literarno oličenog u strukturi derviške svijesti glavnog junaka Ahmeda Nurudina u *Dervišu i smrti* prisutni i prepoznatljivi *Kur'an* i islamska tradicija proizašla iz *Kur'ana*.³⁸

Međutim, čitaocu je vrlo teško utvrditi da li je Selimovićeva interpretacija u skladu s Izvornikom i s nekim od prijevoda *Kur'ana* na bosanski jezik jer on nigdje ne navodi iz kojeg je poglavlja *Kur'ana* preuzimao određene ajete ili odlomke. Neki od ajeta koje je Selimović naveo, izdvajanjem iz cjeline dobili su drugačije značenje te impliciraju iskrivljenu recepciju kur'anskog teksta. Tako, naprimjer, moto četvrtog poglavlja *Derviša i smrti* glasi “Zar mislite da će čovjek postići ono što

³⁷ Esad Duraković, Lutvo Kurić, *Kur'an stilsko i matematičko čudo*, Svjetlostkomerc, Sarajevo, 2006.

³⁸ Rizah Durumbašić, “Kur'an kao literarna inspiracija”, *Takvim za 1974. godinu*, Sarajevo, 1974, str. 27-36.

želi”,³⁹ što je svojom interpretacijom najbliže ajetu: “I zar da čovjek sve što poželi dobije?!”⁴⁰ Ajet koji Selimović navodi nikako se ne može čitati i razumijevati bez ajeta koji slijedi nakon njega i koji glasi: “Pa Allahu pripada i Onaj i Ovaj svijet.” Prvi dio cjeline, odnosno ajet koji je Selimović najvjerojatnije koristio, u *Kur'anu* je izražen kao retoričko pitanje što se ne može vidjeti iz Selimovićeve interpretacije u kojoj ovaj ajet izgleda kao konstatacija iz koje se može razumjeti da čovjek na ovom svijetu nema nikakve šanse za ispunjenjem svojih želja. Nasuprot tome, sam *Kur'an* na mnogo mjesta daje odgovor na pitanje u vezi s ljudskim željama: “Mi smo vam zaštitnici u zemnome životu, te u onosvjetskom, u kome ćete imati šta vam duše zaištu – šta god zatražite imat ćete u njemu.”⁴¹; “...Ko želi nagradu ovoga svijeta, dat ćemo mu je, a dat ćemo i onome ko želi nagradu Drugog svijeta – Mi ćemo darivati nagradu zahvalnim.”⁴²; “...a ko bude želio plodove ovoga svijeta – Mi ćemo mu ih dati, ali na Drugome svijetu neće udjela imati.”⁴³

Berin Bajrić u radu “O transpozicioniranju kur'anskih motiva u romanu *Derviš i smrt* Meše Selimovića” (*Godišnjak BKZ Preporod*, 2009.) pokušao je predstaviti obrazac po kojem je Selimović prilagođavao kur'anske motive vlastitoj ideji. Selimović je to vrlo često činio na štetu ideje osnovnog Teksta a s ciljem naglašavanja poruke samoga romana. Klasifikacijom zajedničkih motiva u *Kur'anu* i romanu *Derviš i smrt*, Bajrić kao ključne ističe motiv pera, vlastitog imena Ahmed, vremena i broja četrdeset, te motiv smrti i samoponištenja.⁴⁴ Predstavljajući ove motive kakvi su zapravo u *Kur'anu* i analizirajući Selimovićevo prenošenje ili adaptiranje tih motiva, Bajrić tumači stilske funkcije *Kur'ana* ne samo u romanu *Derviš i smrt* već u svim djelima u kojima se umjetnička inspiracija povezuje s *Kur'anom* ili islamskom tradicijom.

U tom kontekstu treba spomenuti i Bajrićev rad iz područja komparativne književnosti “Asaf čudotvorac Stvarnosti” (*Odjek*, 2009.) u kojem, na temelju likova Asafa i Ifrīta iz priče o kralju i poslaniku Sulejmanu i kraljici Belkisi, povlači paralele između *Kur'ana* i *Hiljadu i jedne noći*. Na likovima iz ove priče Bajrić ilustrira odnos *Kur'ana* prema *Hiljadu i jednoj noći*, ali i svim ostalim umjetničkim tekstovima čiju egzistenciju *Kur'an* dozvoljava dok god oni nemaju težnju da tvrde da nose Objavu

³⁹ Meša Selimović, *Derviš i smrt*, Svjetlost, Sarajevo, 1991, str. 101.

⁴⁰ *Kur'an*, 53:24.

⁴¹ *Kur'an*, 31:31.

⁴² *Kur'an*, 3:145.

⁴³ *Kur'an*, 32:20.

⁴⁴ Berin Bajrić, “O transpozicioniranju kur'anskih motiva u romanu *Derviš i smrt* Meše Selimovića”, *Godišnjak BKZ Preporod*, Sarajevo, 2009, str. 341-362.

od Boga. Tako *Hiljadu i jedna noć* bez intencije bilo kakvog suprotstavljanja *Kur'anu* vijekovima mirno egzistira pored njega, a svi njeni likovi uvijek priznaju Apsolutnu stvarnost i njoj se utječu.⁴⁵

Iako se *Kur'an* jasno ograđuje i štiti od poistovjećivanja s bilo kakvom umjetninom, konzistentno naglašavajući da dolazi u svojstvu prenosioca Istine i kao opomena ljudima, nesporan je njegov utjecaj na sve oblike umjetnosti u orijentalno-islamskoj kulturi. Esad Duraković u radu "Estetička i poetička pozicija *Kur'ana* u orijentalno-islamskoj kulturi" (*POF*, 2009.) detaljno je predstavio i razložio stalni proces kontekstualizacije *Kur'ana* koji je djelovao načelom poetološke i estetičke kontrarnosti prema svim drugim tekstovima u najširem značenju. U domenu poetologije *Kur'an* je afirmirao deduktivnu poetiku prema kojoj je Ideja/Sadržaj uvijek u potrazi za odgovarajućom formom, koja opet, iako je vrlo važna, nije primarna. Što se tiče estetike, *Kur'an* je afirmirao lijepo tako što ga je odredio kao jednu od najvećih vrijednosti ljudskog života, ali i kao vlastito biće, čime je afirmirano načelo *idžaza* – nadnaravne ljepote kur'anskog Teksta.⁴⁶

Iz tekstova koje smo naveli u ovome radu da se primijetiti kako je u savremenom dobu, nakon dugog perioda reduciranja recepcije *Kur'ana* isključivo na njegovu ideologijsku dimenziju, došlo do pozitivnih pomjeranja u bosanskohercegovačkim kulturnim i književnim krugovima. Može se kazati da je došlo doba izazova i otvaranja puteva ka još jednoj dimenziji razumijevanja kur'anskog teksta ne samo za one koji se bave *Kur'anom* već i za teoretičare književnosti, književne kritičare i historičare. Razmicanje granica u pristupu i recepciji kur'anskog teksta omogućava adekvatniji uvid u Tekst koji sam funkcionira na estetičkom načelu jedinstva Sadržaja i Forme, obuhvatajući sve segmente čovjekova života.

RECEPCIJA KNJIŽEVNOESTETSKIH VRIJEDNOSTI KUR'ANA U SAVREMENOJ BOSANSKOHERCEGOVAČKOJ KNJIŽEVNOJ KRITICI

Sažetak

Recepcija *Kur'ana* u Bosni i Hercegovini dugo vremena je uglavnom bila vezana za religijsku dimenziju Teksta i njegov značaj koji ima u islamskoj kulturi i civilizaciji. Pri tome je zanemarena činjenica da je

⁴⁵ Berin Bajrić, "Asaf čudotvorac Stvarnosti", *Odjek*, br. 2, Sarajevo, ljeto 2009, str. 7-13.

⁴⁶ Esad Duraković, "Estetička i poetička pozicija *Kur'ana* u orijentalno-islamskoj kulturi", *POF*, br. 58/2008, Sarajevo, 2009, str. 33-71.

Kur'an uspostavio vrlo intenzivan kontakt sa zatečenom književnom tradicijom, nadmećući se s njom i prevladavajući je.

Prijevodni Enesa Karića i Esada Durakovića prve su konkretizacije kur'anskog teksta na bosanski jezik koje njeguju i estetski pol Izvornika, te potiču sveobuhvatniju recepciju *Kur'ana* kroz raznovrsne modele analize kur'anskog teksta, koji polaze od stilističkih i lingvističkih pretpostavki teksta, pa do njegovih kulturnohistorijskih i historijskih okvira. Kur'anski tekst sve više postaje predmetom stilskih analiza, te se potenciraju njegove estetske i stilske odlike kao i nova čitanja *Kur'ana* u svjetlu savremenih tokova. Tako je odnos *Kur'ana* i bosanskohercegovačkih recipijenata ostvarivanjem susreta i uključivanjem *Kur'ana* u sistem savremenih književnih vrijednosti i tokova izdignut na dijahronijsku ravan.

THE RECEPTION OF THE LITERARY-AESTHETIC VALUES OF THE QUR'AN IN THE CONTEMPORARY LITERARY CRITICISM IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Summary

The reception of the *Qur'an* in Bosnia and Herzegovina was for a long time linked to the religious dimension of the Text and its significance in the Islamic culture and civilization. In this matter, the fact that the *Qur'an* has set up a very intensive contact with the existing literary tradition, by challenging it and finally overcoming it, was neglected.

The translations of Enes Karić and Esad Duraković present the first concretization of the Qur'anic text onto the Bosnian language that also attended to the aesthetic pole of the Original, and encourage more encompassing reception of the *Qur'an* through various models of the analysis of Qur'anic text, which range from stylistic and linguistic prerequisites of texts to its cultural and historical frames. The Qur'anic text has become the subject of the stylistic analysis increasingly often, so its aesthetic and stylistic characteristics have been stressed, as well as the new readings of the *Qur'an* in the light of the contemporary developments. Thus the relation between the *Qur'an* and the recipients from Bosnia and Herzegovina has been raised to the diachronic level by achieving the contact and including the *Qur'an* into the system of contemporary literary values and trends.

Key words: reception, sacral text, literary criticism, *Qur'an*.